

Vallankaappausyritys Moskovassa 1991

Neuvostoliitossa valmisteltiin keväällä 1991 uutta liittosopimusta, jonka piti antaa neuvostotasavalloille lisää valtaa. Vanhoilliset kommunistit vastustivat sitä, koska heidän käsityksensä mukaan seurauksena olisi ollut vuonna 1922 perustetun Neuvostoliiton hajoaminen.

Kesäkuussa Boris Jeltsin valittiin suoralla kansanvaalilla Venäjän neuvostotasavallan presidentiksi, ja hän astui virkaansa 10. heinäkuuta. Samalla hän luopui kommunistipuolueen jäsenyydestä. Venäjä oli jo julistautunut suvereeniksi päättämään omista laeistaan ja alkoi muodostaa itselleen valtiollisia elimiä.

Uuden liittosopimuksen allekirjoituspäiväksi oli vahvistettu 20. elokuuta. Sitä ennen Neuvostoliiton presidentti Mihail Gorbatsšov matkusti lomanviettoon Krimille. Siellä häntä tapaamaan tuli Moskovasta ryhmä puoluejohdon edustajia, jotka pyrkivät saamaan Gorbatsšovlin suostumaan vanhoillisten kommunistien muodostaman ”poikkeustilakomitean” vaatimukseen. Gorbatsšovlin kieltäytyttyä hänet asetettiin huvilalleen kotiaarestiin, samalla kun varhain maanantaina 19. elokuuta Moskovassa alkoi varapresidentti Gennadi Janajevin johtaman komitean toimeenpanema vallankaappaus. Perusteluna toimilleen komitea ilmoitti, että Gorbatsšov oli estynyt hoitamasta tehtäviään ”terveydellisistä syistä”.

Moskovan keskustelevisio ja radioasemat alkoivat lähettää isänmaallista musiikkia, ja uutistoimistot välittivät maailmalle poikkeustilakomitean laatiman tiedotteen Gorbatsšovlin erosta. Kansainväliset uutiskanavat alkoivat näyttää kuvaa Moskovan keskustaa kohden ajavista panssarivaunuista. Kun komitea piti televisioidun tiedotustilaisuuden, sen jäsenet esiintyivät hyvin epävarmasti ja antoivat muutenkin harmaan vaikutelman itsestään.

Jo aamupäivällä presidentti Boris Jeltsin puhui Valkoisen talon edustalle saapuneen panssarivaunun kannella. Hän julisti Janajevin juntan toimet laittomiksi, kehotti kansalaisia yleislakkoon sekä määräsi Venäjän alueen asevoimat ja poliisin komentoonsa. Voimakas esiintyminen muodosti vastakohtan poikkeustilakomitean epävarmalle tiedottamiselle ja ilmaisi ulkomaailmalle, ettei vallansiirron pysyvyys ollut vielä mitenkään varmaa.

Koko kaappaushankkeen suurimpia arvoituksia on ollut kysymys siitä, miksi presidentti Jeltsiniä ei heti pidätetty. Hän oli viettänyt yön Moskovan laidalla olevalla asunnollaan, jonka luo aamulla ilmestyi sisäministeriön erikoisjoukkojen ryhmä, mutta se ei estänyt Jeltsinin lähtöä autolla kohti kaupungin keskustaa. Siellä Venäjän hallituksen toimipaikkana olleen Valkoisen talon piiritykseen määrätty panssariyksikkö vaihtoi puolta ja ilmoittautui Jeltsinin palvelukseen suojaamaan Venäjän hallitusta ja parlamenttia.

Varapresidentti Janajevin johtamassa poikkeustilakomiteassa olivat pääministeri Valentin Pavlov sekä poliisin ja asevoimien johtajat. Koko hankkeen suunnittelusta vastasi KGB:n päällikkö Vladimir Krjutshkov. Puolustusministeri, marsalkka Dmitri Jasov komensi armeijan joukkoja ja sisäministeri Boris Pugo poliiseja. Tukea vallankaappaukselle

antoivat monet muutkin Neuvostoliiton johtajat, mutta toisaalta monet jättäytyivät heti sivuun tai pysyivät passiivisina.

Gorbatshovin syrjäyttänyt ryhmittymä pyrki estämään uuden liittosopimuksen allekirjoittamisen ja siten Neuvostoliiton hajoamisen, koska tiedettiin kuuden pienen neuvostotasavallan jo ilmoittaneet itsenäistymisestään. Tarkoitus oli purkaa useita Gorbatshovin johdolla tehtyjä uudistuksia eli hätätilalain turvin ”kääntää kelloa taaksepäin”. Näihin toimiin kuului myös tiedotusvälineiden vapauden lopettaminen ja valtamonopolin palauttaminen kommunistipuolueelle.

Pian kävi ilmi, ettei vallankaappaus ollut onnistunut tukahduttamaan tiedonvälitystä, sillä puhelinliikenne ja telefaksit toimivat normaalisti. Venäjän presidentti Jeltsin sai kootuksi toimivan hallituksen vastustamaan neuvostojohdon määräyksiä. Jeltsinin lähimpinä apulaisina toimivat pääministeri Ivan Silajev ja parlamentin puhemies Ruslan Hasbulatov sekä suurten kaupunkien johtajat, Moskovassa Juri Luzhkov ja Leningradissa Anatoli Sobotshak.

Asevoimien innokkuus totella puolustusministeri Jazovia osoittautui laimeaksi. Monet alueelliset komentajat ilmoittivat, että sotilaat eivät osallistu poliittiseen kamppailuun. Kenraali Konstantin Kobets ryhtyi johtamaan Venäjän asevoimia Jeltsinin alaisena. Se tarkoitti aluksi lähinnä Valkoisen talon puolustamista, johon ilmoittautui tuhansittain vapaaehtoisia. Myös Moskovaa miehittämään määrätyt joukot harjoittivat passiivista vastarintaa tarkoituksella estää aseiden käyttö omia kansalaisia vastaan. Siihen myötävaikuttivat asevoimien piirissä toimineet demokratialiikkeet, joista tunnetuin oli kymmenien tuhansien upseerien perustama Kilpi-järjestö. Se oli organisoinut vastarintaliikkeen Jeltsinin hyväksi.

Venäjän presidentti sai tukea useilta neuvostotasavalloilta ja ulkomaiden hallituksilta, kun taas poikkeustilakomitea jäi paljolti eristyksiin eikä pystynyt toteuttamaan hätätilamääräyksiään. Kahden päivän ajan Moskovon Valkoisen talon alueella vallitsi piiritystila, eikä ratkaisua syntynyt.

Muutamit puolustusministeri Jazoville uskolliset joukot lähtivät liikkeelle kukistamaan Venäjän presidentin vastarintaa. Näihin kuului myös pienehkö Tallinnaan lähetetty osasto Pskovista (Pihkovasta), jonka piti miehittää siellä hallinnon kohteita mutta jättäytyi kuitenkin laitakaupungille. Merkittävämpää oli se, että Moskovaa lähestyi eräitä kaupungin lähiympäristön varuskuntien joukkoja. Ratkaisevalla hetkellä sekä puolustusministeriön alaiset että sisäministeriön joukot kuitenkin kieltäytyivät hyökkäämästä Valkoiseen taloon.

Varhain keskiviikkona 21. elokuuta poikkeustilakomitea totesi hankkeensa murenevan, kun puolustusministeriön kollegio ilmoitti asevoimien vetäytyvän sivuun. Päivän kuluessa komitean jäsenet antautuivat, samalla kun ilmoitettiin, että sisäministeri Pugo oli tehnyt itsemurhan. Myös Gorbatshovin läheisenä apulaisena toiminut mutta vallankaappausta vain hiljaisesti tukenut marsalkka Ahromejev surmasi itsensä.

Neuvostoliiton presidentti Gorbatshov palasi Moskovaan 22. elokuuta, mutta hän ei kyennyt enää palauttamaan itselleen ylintä poliittista päätösvaltaa, joka siirtyi yhä

enemmän Venäjän presidentille Boris Jeltsinille. Tämä kielsi toistaiseksi kommunistipuolueen toiminnan valtion laitoksissa ja takavarikoi sen omaisuutta. Kansanjoukot ryhtyivät kaatamaan neuvostovallan symboleja, mutta järjestysvalta pysyi silti hyvin viranomaisten hallussa.

Kaappaushankkeen Moskovassa epäonnistuttua monet neuvostasavallat julistautuivat itsenäisiksi. Venäjän hallitus tunnusti heti Baltian maiden itsenäisyyden mutta ei suvainnut autonomisten alueiden eroa Venäjän federaatiosta. Venäjälle ryhdyttiin muodostamaan neuvostohallinnosta erillään toimivia valtiollisia elimiä.

Lähteet: Herbert Ellison, Boris Yeltsin and Russia's Democratic Transformation (University of Washington Press 2006), s. 45-58; Jyrki Iivonen, Neuvostovallan viimeiset vuodet (Gaudeamus 1992), s. 232-238; Esa Seppänen, Kuuma elokuu 1991, musta lokakuu 1993 Moskovassa (Tammi, 2001); Eric Shiraev, Russian Government and Politics (Palgrave Macmillan 2010), s. 79-80.

Internet: https://en.wikipedia.org/wiki/1991_Soviet_coup_d'état_attempt;